

RUSIJA IN SLOVANSTVO
med velikodržavnostjo in vzajemnostjo

Andrej Benedejčič

Ljubljana, 2021

Andrej Benedejčič

Rusija in slovanstvo: med velikodržavnostjo in vzajemnostjo

Knjižna zbirka VARNOSTNE ŠTUDIJE

Urednik zbirke: Anton Grizold

Izdajatelj: UL, Fakulteta za družbene vede, Založba FDV

Za založbo: Iztok Prezelj, dekan

Copyright © FDV, 2021

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Ljubljana, 2021

Jezikovni pregled: Barbara Korun

Recenzenta: Anton Grizold in Milan Brglez

Naslovnica: Darinka Knapič

Prelom: Zavod Vizar

Tisk na zahtevo.

Izid knjige je finančno podprla Javna agencija za raziskovanje Republike Slovenije.

Izid knjige sta podprla tudi Krka, d. d., Novo mesto in Riko d. o. o., Ribnica.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

327(470)

BENEDEJČIČ, Andrej

Rusija in slovanstvo : med velikodržavnostjo in vzajemnostjo / Andrej Benedejčič. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2021. - (Knjižna zbirka Varnostne študije)

ISBN 978-961-295-004-0

COBISS.SI-ID 84472323

KAZALO

Predgovor	7
1 UVOD	11
2 ZAGONETNA RUSIJA IN NEVIDNO SLOVANSTVO	15
Zamišljena skupnost slovanskega sveta.....	17
Ruska identiteta kot družbeni konstrukt.....	24
Trije tipi slovanskih nacionalizmov	28
Rusija kot predmet proučevanja	33
3 SLOVANSKI SVET V MEDNARODNIH ODNOSIH.....	37
Konceptualizacija in kontekstualizacija	39
Identiteta kot pojav v mednarodnih odnosih	39
Zunanja politika kot sestavni del mednarodnih odnosov	43
Diplomacija kot sestavni del zunanje politike	45
Varnost in mednarodni odnosi	46
Rusija in znanost o mednarodnih odnosih.....	48
Realizem	49
Liberalizem	52
Družbeni konstruktivizem	53
Slovanstvo in družbeni konstruktivizem	56
4 RUSKA DRŽAVA IN SLOVANSKA IDEJA.....	61
Slovanski preporod in carska ravnodušnost	63
Rusko slovanofilstvo kot subverzivna dejavnost	83
Reforma ruske družbe in rojstvo panslavizma	97
Odpoved slovanstvu in obrat k panaziatizmu.....	123
Neoslavizem in ruska »diplomatska Cušima«	128
Od pogroma nad slavistiko do novega slovanskega gibanja	146
Leta zastoja in vzpon ruskega nacionalizma	167
Med velikodržavniškim idealom in etničnim slovanstvom	176
5 POLJSKO-RUSKI ODNOSI	193
Leh, Rus in Čeh ali kdo je prvi med Slovani?.....	195
Sarmatizem in poljsko mesijanstvo	201
Poljska kot center sodobnega slovanstva.....	206
Poljaki kot »zagozda« proti Slovanom	217
Nemška nevarnost in obrat k rusofilskemu neoslavizmu	224
Prometejska Poljska	233

Poljska kot »zahodna citadela« slovanstva.....	252
Poljska kot »vojaška predhodnica« Zahoda	258
6 SLOVENSKO-RUSKI ODNOSI	273
Slovenci ali Slovani?.....	275
Rusofilski reakcija na Avstro-Ogrsko in združitev Italije in Nemčije	291
»Zakaj smo protiruski?« – vzpon katoliškega slovanstva med Slovenci	308
Od proruskega neoslavizma k avstroslavističnemu jugoslavizmu	318
Jugoslovanski integralizem in »zaprašeno« slovanstvo	333
Slovenci in Jugoslovani od »št. 2« do »judežev« slovanstva.....	343
Sizifovska pot do Bruslja slovenskih Venetov	361
Vrnitev h koreninam in slovanska dimenzija nove Evrope.....	371
7 SODOBNA MEDSLOVANSKA DIPLOMACIJA.....	387
Slovanstvo kot objektivna realnost.....	389
Slovenija in njeno identitetno nihalo	392
Poljska kot gonilna sila »Tretje Evrope«.....	398
Rusija in »bratski« Slovani	407
Družbeni konstruktivizem in relevantnost slovanstva.....	422
8 RUSIJA, SLOVANSTVO IN NOVA NORMALNOST	441
Summary	455
Viri	463
Stvarno in imensko kazalo	535
Recenziji	545
O avtorju	551

Kazalo slik in tabel

Slika 1: Slovanski svet v svetovnem merilu.....	21
Slika 2: Srečanje slovanskih veleposlanikov v Moskvi z ruskim zunanjim ministrom.....	23
Slika 3: Predstavitve novih ruskih orožij marca 2018.....	27
Slika 4: Klasična delitev slovanskih narodov.....	29
Slika 5: Povojna plakata <i>Na Zahodu ozemlja čakajo</i> in <i>Na svoji zemlji</i>	30
Slika 6: Bojni prapor ruskih oboroženih sil kot primer simbolnega sinkretizma.....	42
Slika 7: Johann Gottfried Herder in Ján Kollár.....	64
Slika 8: Spominska plaketa Prvega slovanskega kongresa v Pragi.....	73
Slika 9: Car Aleksej in Juraj Križanič.....	78
Slika 10: Panslavizem kot protievropsko orodje v rokah ruskega carja.....	101
Slika 11: Vladimir Ivanovič Lamanski in L'udovít Štúr.....	104
Slika 12: Značka 97. pehotnega polka in naznanilo o smrti njegovega pripadnika.....	144
Slika 13: Ruski slavist Nikolaj Nikolajevič Durnovo pred in po aretaciji	152
Slika 14: Sovjetska medvojna posterja s pozivi k slovanski solidarnosti.....	158
Slika 15: Udeleženci mitinga slovanskih vojščakov v Moskvi.....	160
Slika 16: Značka udeleženca Slovanskega kongresa v Beogradu.....	164
Slika 17: Sprejem Zahodne Nemčije v Nato in simbol Varšavskega pakta ...	170
Slika 18: Kolovrat in cvet Peruna – prepovedana starslovanska simbola v Rusiji.....	182
Slika 19: Bitka pri Grunvaldu.....	197
Slika 20: Poljska plemiča Czarniecki in Szczuka v sarmatskih opravah.....	203
Slika 21: Adam Czartoryski kot uradni ruski in neuradni poljski zunanji minister.....	209
Slika 22: Adam Mickiewicz in naslovnica skripte njegovih predavanj o Slovanih.....	214
Slika 23: Michał Czajkowski kot poljski vstajnik in kot turški general.....	222
Slika 24: Roman Dmowski in Józef Pilsudski.....	236
Slika 25: Slovanska bogova Perun in Triglav v stilu art deco.....	243
Slika 26: Poljska generala Władysław Sikorski in Lucjan Żeligowski.....	249
Slika 27: Otvoritev Slovanskega kongresa v Beogradu.....	253
Slika 28: Poštna znamka ob 40. obletnici povrnitve poljskih zahodnih ozemelj.....	256
Slika 29: Herberstein v ruskem kožuhu in njegov prikaz ruske vojaške opreme.....	278

Slika 30: France Prešeren in prečrtana »panslovanska« kitica <i>Zdravljice</i>	286
Slika 31: Jan Baudouin de Courtenay in njegova razprava o rezijanskih govorih	300
Slika 32: Ivan Hribar in Davorin Hostnik	314
Slika 33: Poljski ulan, ruski kozak in srbski hajduk iz <i>Slovanskega taroka</i>	332
Slika 34: France Veber in Josip Vidmar.....	339
Slika 35: Množica pozdravlja slovanske delegate ob odhodu iz Ljubljane	349
Slika 36: Jugoslovanski plakat za prvi barvni sovjetski film <i>Kameniti cvet</i> ...	354
Slika 37: Slovenska zastava v mimohodu Nato praporščakov v Latviji.....	396
Slika 38: Uvodna stran poljske analize o odnosih z Rusijo s komentarji vodstva.....	401
Slika 39: Namizna igra <i>Sprehod po Jugoslaviji</i> iz leta 1953 z obmejnimi incidenti	409
Slika 40: Putin odgovarja na vprašanje o Slovanih na novinarski konferenci ..	413
Slika 41: Ruska karikatura o Poljski z naslovom <i>Pod škornjem</i>	415
Slika 42: Belorus, Srb in Rus na vaji Slovansko bratstvo 2019	422
Slika 43: Geostrateški premik v Evropi, 1989–2021	448
Tabela 1: Osnovni podatki o slovanskih državah	22
Tabela 2: Identitetni obrati v slovanskem svetu	394

Predgovor

Dihotomija, ki jo zastavlja Andrej Benedejčič v naslovu svoje knjige, namreč razpetost Rusije med velikodržavnostjo in slovanstvom, je nerešljiva. Rusija je oboje hkrati. Je slovanska dežela, a obenem za človekovo spoznavno možnost »bezgraničnaja«, nima meja. Taka se je pojavila pred več kot tristo leti, ko je s Petrom Velikim stopila v Evropo. V času njegovih reform in reform njegovih naslednikov, v prvi vrsti Katarine Velike, je Rusija razširila svoje ozemelske posesti od finskih granitnih skal do vroče Kolhide, kot bi rekel Aleksander Puškin, in postala velesila na evropski politični sceni. O izrednosti tega procesa pričata častna pridevka, ki ga nosita oba najpomembnejša vladarja prve in druge polovice 18. stoletja, kar je enkratno v zgodovini človeštva.

Ko je Napoleon Bonaparte leta 1812 sklenil napasti Rusijo, se je v Parizu pojavil pamflet, katerega avtor Charles-Louis Lesur je pod naslovom *Des progrès de la puissance russe* objavil med drugim tako imenovani »testament Petra Velikega«. Šlo je za poneverbo, ki je skušala prepričati francosko javno mnenje, da je imperator pred smrtjo svojim naslednikom zapustil navodila, kako zavzeti in zavladata vsej Evropi. Dokument, verjetno poljskega ali ukrajinskega izvora, je v visokih krogih krožil že dolgo, od omenjene objave pa je postal nadvse popularen ne samo v Franciji, temveč tudi v Veliki Britaniji, ko se je ta zapletla v tekmo z Rusijo za obvladovanje propadajočega turškega cesarstva in za srednjeazijske kolonialne posesti. »Priporočilo« Petra Velikega, naj si njegovi nasledniki zagotovijo podporo pravoslavnih podanikov sultana, je izzvenelo v času prebuje slovanskih narodov v habsburški monarhiji in na Balkanu kot napoved »panslavizma«.

Francoski poligrafist Saint-Marc Girdin je že leta 1835 zapisal, da bo Rusija postala gospodarica starega kontinenta, njegove svobode, kulture in duše, če ji bo uspelo vpreči v svoj jarem slovanske narode. Ta napoved je postala prava obsesija ne samo v dunajskih in budapeštanskih vladnih krogih temveč tudi v rimskih. Naj se sliši še tako absurdno, toda zunanja politika združene Italije je bila v drugi polovici 19. stoletja v znaku strahu pred barbarskimi Slovani, povezanimi v falango pod žezlom ruskega carja. »Rusija je bila še vedno Džingiskan,« pravi Federico Chabod v svoji monumentalni zgodovini italijanske zunanje politike med letoma 1870–1896: »Apokrifni politični testament Petra Velikega se je še imelo za verodostojnega in je bil na mizi, kadar koli se je bilo bati kakšne politične poteze vlade v Sankt Peterburgu. Tudi ko niso več smatrali, da je formalno avtentičen, so bili prepričani, da v bistvu verno odraža skrite naklepe peterburških avtokratov. *Se non è vero è ben trovato.*«

Propad ruskega imperija, ki ga je nadomestila Sovjetska zveza, je dal tem bojaznim globalne razsežnosti. Moskva, »tretji Rim«, je postala žarišče svetovnega revolucionarnega preobrata, ki ga je bilo treba preprečiti za vsako ceno v obrambi »evropske civilizacije«. Znameniti ekonomist John Maynard Keynes je leta 1932 zapisal, da diktatorsko tiranstvo Sovjetov ni drugega kot »logična posledica ruske in judovske bestialnosti, ki sta se spojili, saj je krutost in norost 'Nove Rusije' povsem enaka tisti 'Stare Rusije'«. O tem sta bila prepričana tako Hitler, ki je pred napadom na Sovjetsko zvezo dal ponatisniti Petrovo »oporoko«, kot Mussolini. Celo papežev državni tajnik Luigi Maglione je leta 1943 trdil, da je usoda Evrope odvisna od zmagovite nemške obrambe na ruski fronti. Wehrmacht je edini branik pred boljševizmom. Če bi ta popustil, se bo isto zgodilo z evropsko kulturo.

8

Po zmagi protihitlerjanske koalicije nad nacifašizmom in izbruhu hladne vojne med bivšimi zavezniki, Anglo-Američani na eni strani in Sovjeti na drugi, je sam predsednik Harry S. Truman vključil med svoje papirje Petrov testament, kot pričevanje o dolgoročnem zavojevalnem načrtu, ki da pogojuje zunanjo politiko carjevih naslednikov, tudi če so »rdeči«. Razkol med Titom in Stalinom leta 1948 je v veliki meri prispeval k zatonu te ideje, saj je bilo jasno, da brez simbioze med Moskvo in Beogradom, edinima središčema v slovanskem svetu, ki sta bili zmožni kovati samostojno zunanjo politiko, nima več smisla govoriti o »panslavizmu«. Vsaj tako so z olajšanjem ugotavljali vodilni zahodni diplomati.

Stereotip, ki je enačil in še enači Rusijo oziroma Sovjetsko zvezo z Džingiskanom, ni bil brez podlage, če vzamemo v poštev obupno zaostalost carske Rusije in nečloveško krutost, s katero jo je skušal premostiti Stalin. Uporabil ga je tudi Edvard Kardelj, ko je odgovoril na vprašanje, zakaj je Stalin leta 1948 tako napadalno nastopil proti Titovi Jugoslaviji. Bolj vprašljivo pa je prepričanje, da je »panslavizem« zarota, ki bo pokopala »Zahod«, če se ta ne bo znal braniti. Sicer se bo zgodilo, kot je pravila volilna propaganda Krščanske demokracije v Italiji na prelomu štiridesetih in petdesetih let prejšnjega stoletja, da se bodo kosaški konji napajali v fontanah na trgu bazilike Sv. Petra v Rimu.

Taki grobi in poenostavljeni viziji Rusije, ki je pogosto še danes aktualna v zahodnoevropskih in ameriških medijih pa tudi v diplomatskih in političnih krogih, da o javnem mnenju ne govorimo, se zoperstavi Andrej Benedejčič s pričujočo knjigo. Z avtoriteto svoje mednarodne izobrazbe, bogate diplomatske izkušnje, razpete med Moskvo, Brusljem in Dunajem, svoje raziskovalne vneme in analitične sposobnosti, prepričljivo prikazuje vso razvejanost ruske politične in intelektualne misli o slovanskem svetu v zadnjih dveh stoletjih. Ne gre za premočrten odnos, temveč za spreminjajoče se nazore in poglede, kakor sta jih v različnih zgodovinskih situacijah narekovala čas, potreba in nazorska naravnost ljudi.

Benedejčič pa se ne zadovolji s tem. Zdi se mu primerno opisati in razčleniti tudi, kako so manjši slovanski narodi gledali na velikega ruskega brata. Tu jemlje

v poštevek predvsem slovensko in poljsko izkušnjo, ki na videz ponazarjata dva nasprotna pola omenjenih odnosov. Poljaki, pogojeni od zgodovine in religije, naj bi imeli v glavnem do sosednje Rusije odklonilen, da ne rečem sovražen odnos. V Varšavi sem slišal naslednji dovtip. Vprašajo mladega moža, s kom bi se boril, če bi Poljsko napadli Nemčija in Rusija, kot se je zgodilo leta 1939. »Najprej z Nemčijo – nato z Rusijo,« se glasi odgovor. »Najprej dolžnost, nato ugodje.« Zato želim posebej pohvaliti poglavje posvečeno poljsko-ruskim odnosom, ker prinaša kopico zanimivih informacij, med drugim o Adamu Carztoryskem, »nekronanem kralju Poljske«, ki je med raznimi projekti, oblikovanimi v palači Lambert v Parizu, izdelal tudi načrt bodoče Jugoslavije. Knjiga izpostavi tudi preobrazbo poljskega nacionalista Romana Dmowskega v zagovornika sodelovanja z rusko stranjo zaradi nemške nevarnosti pred prvo svetovno vojno, kot tudi aktiven poljski angažma na Slovanskem kongresu v Beogradu leta 1946 in pri vzpostavitvi Varšavskega pakta leta 1955. To nihanje v poljskem pristopu do Rusije kot tudi slovanskega sveta velja upoštevati tudi v prihodnje.

Slovenci smo v svoji majhnosti v preteklosti gledali na Rusijo približno tako kot Črnogorci: »Nas in Rusov je dvesto milijonov.« V nasprotju s Črnogorci se leta 1948 nismo množično ogrevali za Stalina, po propadu Sovjetske zveze pa Rusiji tudi nismo obrnili hrbta, kot je to storila vlada v Podgorici. Benedejčič zato upravičeno opozori na vztrajno plimovanje teh stikov, ki se zgodovinsko gibljejo med naklonjenostjo in zavračanjem, pri čemer na celotnem političnem spektru. Ta dihotomija, ki Slovence privlači in jih obenem odbija od Rusije, je zaznamovala in še vedno zaznamuje naše bilateralne odnose. Pri tem je treba poudariti, da so bili slovenski edinjaši leta 1915 pripravljene sprejeti italijansko zasedbo (ne pa priključitev) Trsta, da bi ne škodili rusko-italijanskemu zavezništvu znotraj antante, Rusi pa se niso v enaki meri angažirali v naš prid po drugi svetovni vojni, ko je na Pariški mirovni konferenci tekla beseda o novi slovensko-italijanski meji. Kardelj, vodja jugoslovanske delegacije v Parizu, te »izdaje« nikoli ni odpustil. Kot malokateri Slovenec je imel do Rusov odklonilno stališče, v prepričanju, da v krizni situaciji lahko postanejo nevarni za jugoslovanski samoupravni sistem. Knjiga spregovori tudi o tem.

Ruska kapelica pod Vršičem je zgovorna priča neobremenjenih čustev, ki jih danes gojimo do Rusov, kar seveda ne pomeni, da nimamo, če je to potrebno, tudi kritičnega odnosa do še vedno prisotne družbene in politične zaostalosti v sami Rusiji. V tem smislu je Benedejčičeva knjiga s svojim lucidnim pristopom do ruske velikodržavnosti in slovanske vzajemnosti dokaz te zavzete, a tudi razumske drže.

1 UVOD

*Kdo on je, ki vstaja čez veke na dan?
Kdo ta je junák velikanski?
Poglejte v obráz mu, obráz vam je znan:
to narod je – národ slovanski!*

S. Gregorčič, »Velikonočna« (1885)

-
- 1 Veliki slovenski pesnik Simon Gregorčič je pesem o vstajajočem slovanstvu javno prebral ob tisočletnici smrti slovanskega apostola sv. Metoda, ki je sovpadla z velikonočnim ponedeljkom. Nekaj mesecev kasneje se je odpravil še na skupinsko romanje na njegov grob v Velehrad. Šlo je za slovansko manifestacijo, ki so jo nemški časopisi sicer poskušali preprečiti s trditvami o kužnih boleznih v okolici tega moravskega mesta. Gregorčič jih je odpravil z naslednjimi besedami: »Jaz nameravam vendarle potovati v Prago in grede kreniti na Velehrad. – Saj tista kuga je menda nevarna samo Nemcem, ne Slovanom ...« (Dolenc, 1989, str. 128).

Ta knjiga izhaja iz paradoksa. Čeprav se je kmalu po padcu Berlinskega zidu na zemljevidu Evrope pojavilo kar trinajst slovanskih držav, se tej novi stvarnosti ni posvečalo posebne pozornosti. In to navkljub dejstvu, da se je moral zaradi spopadov na ozemlju bivše Jugoslavije ves svet že takoj ukvarjati s kraji, kot so Goražde, Sarajevo in Srebrenica, ter imeni, kot so Milošević, Karadžić in Mladić. Stanje se ni bistveno spremenilo niti kasneje, po izbruhu krize v Ukrajini in okoli nje, ko so se v vsakodnevni poročili začele omenjati osebe, kot so Putin, Porošenko in Lukašenko, ter naselja, kot so Doneck, Debalcevo in pomenljivo poimenovani Slavjansk. Nič bistveno drugače ni z vidnimi opozicijskimi aktivisti, kot so Timošenko, Navalni in Tihanovska. Položaj zato spominja na tisto znano frazo Plinija Starejšega (2012, str. 246), ki je o Ilirih pikro zapisal, da so »le redka imena teh ljudstev vredna omembe ali zlahka izgovorljiva« (»populorum pauca effatu digna aut familia nomina«).

Do tega nenavadnega stanja je prišlo ne glede na to, da je kmalu po koncu hladne vojne ameriški politolog Samuel Huntington v svojem znanem članku o spopadu civilizacij izpostavil slovanski faktor kot enega od ključnih bodočih dejavnikov v mednarodnih odnosih. To je naredil predvsem v kontekstu »slovansko-pravoslavnega« bloka v nastajajočem svetovnem redu in konfesionalno-kulturne ločnice, ki teče skozi slovanski svet in celo nekatere slovanske države (Huntington, 1993, str. 43, 30). Vendar pa je bila v takratnem obdobju očitno daleč bolj všečna napoved Francisa Fukuyame (1989, str. 3) o »koncu zgodovine«, kar naj bi med drugim pomenilo »zmagoslavje Zahoda ali zahodnjaške *ideje*«. Redko izjemo od tega pravila predstavlja bivši posebni odposlanec predsednika ZDA za Ukrajino, ki je v svojem javnem nastopu v ameriškem kongresu med drugim izpostavil simbolni pomen te države kot »zibelke slovanske civilizacije pred Moskvo« (Volker, 2019). Vendar pa ta pronicljiva misel ni bila deležna nadaljnje pozornosti, nekako v duhu pristopa, da se pač »slovanskega ne bere« (»slavica non leguntur«). Na to so med drugim začele opozarjati celo raziskovalke s področja domnevno vključujočih feminističnih študij, ki so glede deljenja izkustev žensk iz slovanskih držav med drugim resignirano ugotovile: »Edina možnost za takšne kulture, da se dvignejo iz literarne obskurnosti, je, da se prevedejo v 'velik' jezik, v *lingua franco* z mednarodnim vplivom« (Koch, 2013, str. 131).

Nasvet bi bil še na mestu, če bi šlo pri slovanskem svetu res za nekakšno zakotno obrobje s »totalno zanikrno« zgodovino, kot se je nekoč hudomušno izrazil ikonoklast slovenske poezije Tomaž Šalamun (1973, str. 88). Dejansko pa Slovani predstavljajo najštevilčnejšo etnično-jezikovno skupnost v Evropi, z zavirljivimi dosežki na področju znanosti in kulture, največja med slovanskimi državami – Rusija – pa ni le pionirka raziskovanj veselja, temveč tudi jedrska velesila, ki je sposobna uničiti ves svet, in to ne le enkrat, ampak nekajkrat. Če je

jezik sile univerzalen, in torej dejanska *lingua franca*, bi slovanske zadeve in vse, kar je povezano z besedo *slavica*, že samo zaradi tega moralo biti širše zanimivo. Tem bolj zato, ker se danes polovica slovanskih držav nahaja tako v Evropski uniji kot tudi v zvezi Nato, ki je še vedno najmočnejše globalno vojaško zavezništvo. Ravno zaradi te slovanske dimenzije evroatlantskih integracij je današnja konfrontacija med Zahodom na eni in Rusijo na drugi strani mogoče opredeliti tudi kot med slovanski konflikt.

Potreba po večjem razumevanju dinamike in logike odnosov med sodobno Rusijo in današnjim slovanstvom ima torej zelo praktične razloge. Že sama možnost potencialnih vojaških nesporazumov med dvema do zob oboroženima stranema v Evropi ne more biti namreč v nikogaršnjem interesu. Boljše dojetje obstoječega stanja pa zahteva celosten pristop, ki ga najlažje zagotovi znanost o mednarodnih odnosih. Med njenimi glavnimi teoretskimi paradigmi je še posebej družbeni konstruktivizem tisti, ki omogoča premoščanje političnih praks s partikularnimi identitetami. Kot takšen je bil že uporabljen pri analizi arabske kolektivne identitete v luči odnosa med panarabizmom in državnocentričnimi modeli. Smiselno je torej, da se s pomočjo konstruktivističnega pristopa prav tako ugotovi, kakšna vedenjska pričakovanja in interakcijske vzorce izkazujejo Rusija in druge slovanske države. Tem bolj zato, ker so se v zgodovini ti medsebojni odnosi gibali v širokem razponu med rusko velikodržavnostjo in slovansko vzajemnostjo.

Knjiga je posledično večdisciplinarna, saj poleg teorije mednarodnih odnosov posega tudi na področje varnostne politike in zgodovine ter kulture. Zato sem hvaležen vsem, ki so ji s svojimi nasveti, usmeritvami in spodbudami pomagali na pot, še posebej akademiku prof. dr. Jožetu Pirjevcu, prof. dr. Antonu Grizoldu, doc. dr. Milanu Brglezu in znanstveni svetnici dr. Ireni Gantar Godina. Zahvala prav tako velja prof. dr. hab. Katerini Volodimirivni Malšini, ddr. Jaroslavu Dmitrijeviču Lisovoliku in mag. Pawłu Dobrowolskemu. V tem smislu je knjiga tudi rezultat med slovanskega sodelovanja v praksi, in sicer v njegovi najbolj žlahtni obliki. Seveda pa nič od tega ne bi bilo mogoče brez Mince in Žive.

2 ZAGONETNA RUSIJA IN NEVIDNO SLOVANSTVO

*Razum Rusije ne dojema,
navadni vatel ne izmeri,
njen lik se z drugim ne ujema,
v Rusijo se lahko le veri.²*

F. I. Tjutčev, »Razum Rusije ne dojema« (1868)

-
- 2 Prevod Antona Rupnika (1999, str. 312) je vsebinsko bližji izvorniku kot tisti od Josipa Vidmarja. Slednji je to legendarno kratko pesnitev ruskega diplomata Fjodora Ivanoviča Tjutčeva (1951, str. 9), ki se od njenega nastanka naprej redno uporablja za ponazoritev zagonetnosti Rusije, interpretiral takole:

Um sam Rusije ne spozna,
splošni aršin ni zanjo mera:
svoj lik ima – pri nji velja
le ena stvar, in to je *vera*.

Zamišljena skupnost slovanskega sveta

V svojem prvem radijskem nastopu po izbruhu II. svetovne vojne je legendarni britanski premier Winston Churchill (2003, str. 199) med drugim dejal: »Ne morem vam napovedati potez Rusije. Je uganka zavita v skrivnost znotraj enigme.«³ Čeprav je misel izrekel že davnega oktobra 1939, pa po njej še danes pogosto posegajo analitiki sodobne ruske zunanje politike. Le-ta je v četrto stoletja od razpada Sovjetske zveze doživela hitre in globoke spremembe, tako da že lahko govorimo o več različnih obdobjih. Najprej, v letih 1992 in 1993, se je Ruska federacija močno postavila ob bok Zahodu, še posebej ZDA. Moskva je celo izrazila željo po članstvu v zvezi Nato in ni nasprotovala vstopu vzhodnoevropskih držav vanj (Pouliot, 2010, str. 158). Prav tako je tesno sodelovala z Zahodom pri vprašanju reševanja konflikta v Bosni in Hercegovini (Headley, 2008, str. 122–123). Že v obdobju od 1994 do 2000 leta pa je ruska zunanja politika začela postajati vse bolj nepredvidljiva. Po eni strani je Moskva nadaljevala s sodelovanjem z Zahodom in med drugim privolila v pristop k Natovemu programu Partnerstvo za mir ter podpisala Ustanovno listino Nato-Rusija (Thorun, 2009, str. 56–57). Po drugi pa je svoje pozicije občasno pazljivo tehtala proti Zahodu. Tako je med konfliktom v bivši Jugoslaviji izpostavila svojo pravico do veta v Varnostnem svetu OZN, ponudila diplomatsko pomoč silam, ki jih je Zahod videl kot odgovorne za eskalacijo nasilja, in občasno uporabljala agresivno retoriko (Tuminez, 2000, str. 251–252). Ta kombinacija sodelovanja in taktiziranja je začela dajati vtis nepredvidljive in deloma iracionalne zunanje politike.

Rusijo od leta 2000 do 2004 sicer ni mogoče opredeliti kot kooperativno, je pa izkazovala višjo raven sodelovanja z Zahodom, večjo stopnjo zunanjepolitične koherentnosti in željo po utrditvi slovesa zanesljivega in spoštovanja vrednega partnerja na mednarodnem prizorišču. Ta pristop je najbolj prišel do izraza ob uradni reakciji ruske strani na teroristične napade v ZDA 11. septembra 2001. Moskva je namreč aktivno prispevala k vojni proti talibanom in Al-Kaidi v Afganistanu in širokogrudno privolila v razmestitev zahodnih sil svoji neposredni bližini, in sicer v Srednji Aziji (Michta, 2006, str. 103–104). Podobno konstruktiven je bil pristop pred iraško vojno in med njo, ko je ruska stran poleti 2003 celo poskušala delovati kot posrednica med Francijo, Nemčijo in ZDA (Donaldson in Noguee, 2005, str. 366). Vseeno pa je na koncu, v obdobju med 2004 in 2014, do izraza

3 Prevodi originalnih citatov v besedilu so delo avtorja. Lastni prevodi pesniških del so označeni posebej, pesnitve pa ponekod za dodatno jasnost navedene tudi v originalu v opombi.

prišla predvsem vse bolj samozavestna in zahtevna ruska zunanja politika. Ta se je odražala v vse večjem številu nesporazumov z Zahodom v smislu različnih pogledov na vprašanja evropske in mednarodne varnosti (Trenin, 2007, str. 73). Med najbolj kričočimi primeri tega poslabšanja odnosov so bili zavračanje širitve zveze Nato, kritika delovanja Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE), nasprotovanje načrtovani razmestitvi sistema protiraketne obrambe na Češkem in Poljskem, intervencija v Gruziji in, ne nazadnje, aneksija Krima in hibridno posredovanje v vzhodni Ukrajini.

Te spremembe predstavljajo ozadje te knjige. Kako se jih da razložiti? Kaj nam lahko povejo o razvoju ruske zunanje politike in odzivu ruske diplomacije na izzive, s katerimi se sooča? Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja so se raziskovalci že v preteklosti pogosto posluževali smeri, ki jo je nakazal Churchill (2003, str. 199), ko je svojo izjavo o Rusiji dopolnil še z naslednjimi znanimi besedami: »Mogoče pa obstaja ključ. Ta ključ je ruski nacionalni interes.« Misel nekdanjega britanskega premiera se je namreč ujemala s prevladujočo teorijo mednarodnih odnosov, s tako imenovanim realizmom, po kateri je bilo sovjetsko obnašanje v štiridesetih in petdesetih letih prejšnjega stoletja v bistvu primerljivo z obnašanjem vsake druge velike sile. Za Hansa Morgenthaua (1995, str. 188), enega od utemeljiteljev sodobne vede o mednarodnih odnosih, je zato komunizem deloval tako kot druge ideologije, ki so jih uporabljale ekspanzionistične sile za upravičevanje in legitimacijo svojih politik: »Ruski imperializem je /.../ uporabljal izmenoma ali istočasno ortodoksno vero, panslavizem, svetovno revolucijo in obrambo pred kapitalističnim obkoljevanjem.« Morgenthau je v svoji knjigi *Politika med narodi* prav tako izpostavil »križarsko mentaliteto«, mesijanske pretenzije in ideološke predsodke uradne Moskve, vendar pa obenem te značilnosti opisal kot tipične tudi za ameriško zunanjo politiko (prav tam).

Po II. svetovni vojni in v šestdesetih letih je na področju teorije mednarodnih odnosov prišlo do razprave med realisti in behavioristi, ki so zagovarjali pozitivistični pristop.⁴ V sedemdesetih in osemdesetih letih je nato prišlo do soočanja stališč med zagovorniki realistične, liberalistične in strukturalistične paradigme, kot tudi do spremembe realizma v neorealizem. Glede na to, da gre pri neorealizmu za znanstveno verzijo realizma, je to v bistvu pomenilo naknaden sprejem

⁴ Bistvo behaviorizma je v tem, da »namesto diahrono danosti mednarodnih odnosov odmišlja kakršno koli potrebo po zgodovinskem preučevanju /.../ in jo epistemološko nadomešča z empirizmom, osredotočenim na obnašanje« (Brglez, 2008, str. 130). Glavna protagonistka tega soočanja mnenj leta 1966 sta bila Bull (1969) na strani tradicionalistov, ki je razpravo tudi sprožil, in Kaplan (1969) na strani behavioristov.

behaviorizma (Wæver, 1997, str. 17). Do tega je prišlo leta 1979 z izidom vplivnega dela Kennetha Waltza *Teorija mednarodne politike*. Knjiga je sicer s svojo neorealistično državocentrično usmeritvijo nato že na začetku osemdesetih let vplivala tudi na preoblikovanje liberalizma v neoliberalizem (Little, 1996, str. 69).

Konec hladne vojne je tako sovpadel z novimi premiki na področju teorij mednarodnih odnosov in deloma tudi prispeval k njim. Razvoj dogodkov je privedel do prilagoditve obstoječih razlag in do razvoja novih pristopov k analizi svetovne politike v obdobju globalizacije. Prilagodila sta se tako neorealistični kot neoliberalistični pristop, kjer je prišlo do racionalističnega poenotenja oziroma do tako imenovane neoneosinteze, ki je najbolj razvidna v teoretičnem razvoju Roberta Keohaneja, še posebej v njegovi znani knjigi *Po hegemoniji* iz leta 1984 (Brglez, 1999, str. 116). Obenem pa so se razvili različni reflektivistični pristopi, med njimi feministična teorija mednarodnih odnosov. Most med racionalističnim in reflektivističnim pristopom pa predstavlja alternativni pristop k razumevanju mednarodnih odnosov, tako imenovani družbeni konstruktivizem (Smith, 1997, str. 168).

Kot opozarja Brglez (2008, str. 107, 98), gre pri tem pristopu »predvsem za splošno družbeno teorijo ali metateorijo mednarodnih odnosov«, zaradi tega pa se ga tudi lahko šteje za »nastajajoči ali pa že obstoječi glavni tok teoretiziranja mednarodnih odnosov«. Družbeni konstruktivizem namreč ponuja možnost ponovnega posvečanja partikularnim in posebnim družbenim, kulturnim in političnim praksam držav. Analiza soodvisnosti in razvoja zgodovinsko povezanih identitet ter pogledov na svet je namreč ključna za konstruktivni pristop k razumevanju svetovne politike. V nasprotju z realizmom in neorealizmom, ki predpostavljata, da države delujejo v okviru nespremenljivega in univerzalnega interesa v smislu povečanja svoje moči in varnosti v okviru anarhičnega političnega okolja, konstruktivizem izhaja iz podmene, da je država odvisna spremenljivka, ki jo določajo zgodovinski, kulturni, družbeni in politični kontekst. Na neorealistično trdi, da so države »v neskončnem medsebojnem boju, ker je takšna narava držav v anarhičnem svetu« (Waltz, 1979, str. 30), konstruktivisti posledično odgovarjajo, da si »države same izdelajo svojo anarhijo« (Wendt, 1992, str. 391). Anarhija naj bi bila torej po svoji strukturi kulturni in mišljenjski, ne pa materialni fenomen.

Po konstruktivistični paradigmi državno obnašanje izhaja iz partikularne identitete »državnega akterja«, ki je skupna politični eliti in razumevanju mednarodnega okolja. Ključni nov pojem, ki je problematiziran, je torej identiteta oziroma identiteta države (Brglez, 2008, str. 108). Ta identiteta pa je družbeno konstruirana in zgodovinsko pogojena. Obnašanje države je torej razumljeno kot rezultat želje državnega akterja, da reproducira svojo identiteto kot posledico skupnih konstitutivnih norm. V primeru Ruske federacije to pomeni, da če se država identificira na določen način, se bo tudi obnašala tako, da bo reproducirala to identiteto.

Vzpostavitev ruske identitete po razpadu Sovjetske zveze je bila relativno zapleten proces. Pri tem pa ni šlo samo za posledico zmede ob izgubi položaja svetovne velesile, v kateri so Rusi igrali vlogo »nosilne nacije«. Ruska federacija je bila sicer res za četrtno manjša od nekdanje Sovjetske zveze, vendar ozemeljsko še vedno največja država na svetu. Precej bolj pomembno je bilo dejstvo, da se je na ozemlju, ki ga nadzira Moskva, delež ruskega prebivalstva povzpел s 50 % na dobrih 80 % (Rupnik, 1999, str. 194). V primerjavi s Sovjetsko zvezo je torej Ruska federacija etnično relativno homogena tvorba. Dileme, ki jih je sprožilo to novo dejstvo, so prišle najbolj očitno do izraza pri nekajletnih nejasnostih in razpravah o ruskih nacionalnih simbolih, tako glede himne, kot tudi glede državnega grba in zastave.

20

Konsenz, ki je na koncu prevladal med elito je bil poudarek na velikodržavniški kontinuiteti, ki pride še posebej do izraza vsako leto 9. maja, na začetku tradicionalne vojaške parade zmage na Rdečem trgu. Dogodek, ki je bil obnovljen leta 1996, se namreč začne z mimohodom zastavonoš pred častno tribuno na Leninovem mavzoleju, ki nosijo eno za drugo sodobno rusko trobojnico in bojni prapor 150. pehotne divizije bivše Rdeče armade, ki je bil v zaključni operaciji II. svetovne vojne razobešen nad nemškimi Reichstagom (Godzimirski, 2008, str. 21). Vse to pa ob zvokih koračnice Preobraženskega polka, elitne vojaške formacije nekdanje carske Rusije. Zato se dejansko zdi, da ne le uradna Moskva, temveč tudi širše prebivalstvo vleče neposredne vzporednice med položajem današnje Ruske federacije po razpadu Sovjetske zveze in položajem bivše carske Rusije v obdobju po bolečem porazu v krimski vojni leta 1856. Znani ruski zgodovinar Radzinski (2007, str. 7) je ta del 19. stoletja celo poimenoval za »prvo rusko perestrojko«. Verjetno se tudi zato v uradnih ruskih zunanjepolitičnih krogih daje takšen pomen princu Aleksandru Mihailoviču Gorčakovu, legendarnemu zunanjemu ministru v obdobju carja Aleksandra II., ki je v ruski diplomatski zgodovini znan zaradi poziva k sistematični obnovi mednarodnega statusa države kot velike sile in s tem povezane izjave: »Rusija se ne kuja; ona se osredotoča« (Trenin, 2007, str. 34).

Takšno oblikovanje nacionalne identitete in iskanje navdiha v specifičnem zgodovinskem obdobju pa avtomatično sproža vprašanja o odnosu današnje Moskve do nekaterih prevladujočih tem takratnega časa. Med temi še posebej izstopa slovanstvo, ki je bilo eno od osrednjih notranje- in zunanjepolitičnih vprašanj carske Rusije v 19. stoletju, še posebej v obliki panslavizma. Slednji je predstavljal priročen odgovor na rusko dilemo po krimski vojni, saj je v stikih in sodelovanju z evropskimi Slovani videl ne le možnost kompenzacije poraza, temveč tudi zagotovitve ustreznega odziva na izziv, ki so ga za rusko stran predstavljale porajajoče se velike nacionalne države Zahoda (Hosking, 1997, str. 368). V tem smislu je bila slovanska ideja skozi delovanje vplivnih slovanskih odborov v

številnih ruskih mestih in s pomočjo brezprecedenčne mobilizacije javnega mnenja v podporo srbskim in bolgarskim upornikom na Balkanu tudi nesporen katalizator rusko-turške vojne v letih 1877 in 1878 (Tuminez, 2000, str. 79; Stone, 2006, str. 131).

Slika 1: Slovanski svet v svetovnem merilu

Vir: MapChart (2021a).

Slovanska tematika je zato tem bolj relevantna danes, dobrega četrto stoletja po koncu hladne vojne. Kot je razvidno iz slike 1, je v Evropi kar trinajst slovanskih držav, skupaj z Rusko federacijo, ki se geografsko raztezajo od Jadranskega in Baltskega morja na zahodu do Tihega oceana na vzhodu. Iz tabele 1 pa izhaja, da jih je od tega slaba polovica vključena v evroatlantske integracije, ostale pa predstavljajo večji del neposrednega novega sosedstva tako Evropske unije kot tudi Severnoatlantskega zavezništva. Slovanov je vsega skupaj skoraj 300 milijonov, zasedajo pa več kot osmino zemeljske površine. O možnih implikacijah tega novega dejstva se je sicer začelo razmišljati relativno zgodaj, o čemer med drugim priča pobuda za Center za slovanske študije, ki jo je slovenska zgodovinarica Irena Gantar Godina (1991, str. 30) predstavila že 29. junija 1991, torej le nekaj dni po razglasitvi samostojne in neodvisne Slovenije. Dve leti kasneje je slavist Milan Dolgan (1993, str. 191) objavil Razglas o medsebojnem šolskem jezikovno-kulturnem spoznavanju med slovanskimi državami, narodi in manjšinami. Vendar pa sta bili navkljub dodelani argumentaciji ti dve iniciativi pred svojim časom, tako kot takratna pobuda za ustanovitev Jugoslovanske konference o varnosti in sodelovanju, pri kateri je šlo za »petelina, ki je prezgodaj zapel« (Bučar, 1993, str. 33). Dejanski zametek formalnega okvirja za takšno jezikovno-kulturno

spoznavanje je bil namreč vzpostavljen šele desetletje kasneje, leta 2004, z ustanovitvijo Foruma slovanskih kultur v Sloveniji (Nikiforov, 2014, str. 133).

Tabela 1: Osnovni podatki o slovanskih državah⁵

DRŽAVA	EU	NATO	OZEMLJE (km ²)	PREBIVALSTVO
Belorusija			207.600	9.527.543
Bolgarija	✓	✓	110.879	7.057.504
Bosna in Hercegovina			51.197	3.849.891
Češka	✓	✓	78.867	10.686.269
Črna gora		✓	13.812	614.249
Hrvaška	✓	✓	56.594	4.270.480
Severna Makedonija ⁶		✓	25.713	2.118.945
Poljska	✓	✓	312.685	38.420.687
Ruska federacija ⁷			17.098.242	142.122.776
Slovaška	✓	✓	49.035	5.445.040
Slovenija	✓	✓	20.273	2.102.126
Srbija			77.474	7.078.110
Ukrajina			603.550	43.952.299
SKUPAJ	6	8	18.705.921	277.245.919

Vir: The World Factbook (2018).

Čeprav previdni in včasih celo sramežljivi pa takšni koraki in pobude vendarle pričajo o tem, da je zavest o lingvistični, kulturni in zgodovinski bližini različnih pripadnikov slovanskega sveta živa in da izvablja vrednostne odzive, kot tudi konkretne aktivnosti. Tako je češki predsednik Václav Klaus (2005) kot slavnostni govornik na proslavi ob devetdeseti obletnici londonske Šole za slovanske in

5 Nekateri raziskovalci sicer menijo, da bi se tehnično lahko štelo za *de facto* slovanski državi tudi Lugansko ljudsko republiko in Donješko ljudsko republiko. Za slednjo, ki meri 26.517 km² in ima 4.300.000 prebivalcev, sta Šmíd in Šmíková (2019, str. 547) celo zapisala, da »izpolnjuje večino osnovnih kriterijev za državnost« in da ima »vse attribute, ki so potrebni, da se lahko šteje za državo, čeprav je malo verjetno, da bi si zagotovila mednarodno priznanje«.

6 Številka ne loči med etnično pripadnostjo prebivalstva, ki naj bi bilo sicer po razpoložljivih podatkih 64,2 % makedonsko in 25,2 % albansko (The World Factbook, 2018).

7 Popis beleži skoraj 200 etnij, vendar Rusi predstavljajo kar 77,7 % prebivalstva (The World Factbook, 2018).

vzhodnoevropske študije dejal: »Pridevnik 'slovanski' si tega sicer ne zasluži, vendar je bila njegova usoda precej zapletena. Vsaj v našem koncu sveta. Skratka, vseč mi je biti Slovan, vendar se počutim Slovana bolj v smislu objekta raziskave kot pa subjekta zgodovine.« Pridevnik »slovanski« sicer od leta 1990 uporablja tudi Slovanski sklad Rusije, ki je bil ustanovljen s ciljem »ohranitve, obnove in razvoja slovanske kulturne dediščine« (Statut Kulturno-izobraževalnega sklada »Slovanski sklad Rusije«, 1990, in dop. 1995, 2014, 2015). Sklad skupaj z Rusko pravoslavno cerkvijo in Ministrstvom za kulturo Ruske federacije vsako leto v drugi polovici maja organizira dvotedenske dneve slovanske pismenosti in kulture, ki so posvečeni spominu na sveta brata Cirila in Metoda, apostola Slovanov in sozavetnika Evrope. Leta 2007 je bila v Sankt Peterburgu slavnostno obeležena tudi 140. letnica velike moskovske etnografske razstave, ki je bila nato pod naslovom *Slovani Evrope* predstavljena še v Bruslju med slovenskim predsedovanjem Svetu Evropske unije (Rogelj Škafar, 2008, str. 5). Sicer pa v Moskvi redno prihaja tudi do srečanj ruskega zunanjega ministra z veleposlaniki slovanskih držav, ki so akreditirani v Rusiji (slika 2).

Slika 2: Srečanje slovanskih veleposlanikov v Moskvi z ruskim zunanjim ministrom

Vir: Ministrstvo za zunanje zadeve Ruske federacije (2018).

Zdi se torej, da je zamišljena skupnost slovanskega sveta več kot le analitični konstrukt, je realno dejstvo. Pri tem je ironično to, da se je tega zavedal že sam

Winston Churchill (2003, str. 199), ki je svojo znano izjavo o Rusiji zaključil z dvema stavkoma, ki pa se ju v strokovni literaturi praviloma ne navaja: »Ne more biti v skladu z interesom varnosti Rusije, da bi se Nemčija postavila na obale Črnega morja ali da bi zasedla balkanske države in podjarmila slovanska ljudstva jugovzhodne Evrope. To bi bilo v nasprotju z zgodovinskim življenjskim interesom Rusije.« Tega dela misli izkušenega in razgledanega britanskega državnika, v nasprotju s prvim, ni citiral niti Lo (2002, str. 1), ko se je osredotočil na »kompleksno naravo ruske zunanje politike v post-sovjetski eri«. Vendar pa slovanski vidik dobesedno kliče po ustrezni proučitvi, še posebej v luči relativne teže v svetovnem merilu največje med slovanskimi državami, Ruske federacije. Navsezadnje je v novi, razširjeni izdaji pionirske uspešnice o izvoru in širjenju nacionalizma njen avtor, Benedict Anderson (2007, str. 254), povedal naslednje o »geobiografiji« knjige *Zamišljene skupnosti*:

V ZDA, kjer 'quality press' ni nikdar obstajal, so knjigo komaj opazili. Podobno je bilo tudi z akademskimi revijami. Situacija se je spremenila šele v zgodnjih devetdesetih letih, po zlomu Sovjetske zveze in nasilnem razpadu Jugoslavije ter hitrem porastu identitetnih politik na domačem terenu.

Uspeh ene od danes standardnih referenc v proučevanju narodov in nacionalne identitete je bil torej povezan z nepričakovanimi dogodki v slovanskem svetu. Kar je verjetno samo še razlog več, da se razvoj odnosov med slovanskimi državami in s tem povezane možne implikacije ne le spremlja, temveč tudi poskuša razložiti.

Ruska identiteta kot družbeni konstrukt

Knjiga izhaja iz predpostavke, da je za razumevanje sodobne ruske zunanje politike ključna ruska identiteta, kot jo definira današnja politična elita Ruske federacije, ter s tem povezano pojmovanje mednarodnega okolja. Le-to pa od konca hladne vojne zaznamuje tudi prisotnost dvanajstih drugih slovanskih držav zahodno od ruskih meja ter članstvo dobre polovice njih v razširjenih evroatlantskih integracijah. To dejstvo je pomembno zaradi vloge, ki jo je slovanska ideja igrala že v 19. stoletju v razpravah o poslanstvu Rusije in pri formiranju ruske identitete kot takšne. V zvezi s tem se tudi zastavlja vprašanje, ali gre pri specifičnosti razvoja ruske zunanje politike od leta 1991 naprej med drugim za odraz slovanske dimenzije ruske diplomacije v odnosu do tako imenovanega Zahoda, ki je tudi sam v procesu svoje institucionalne širitve pridobil razpoznavno slovansko komponento.